

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VI св. 3—4

БЕОГРАД 1954

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Поводом анкете о књижевном језику и правопису и састанка у Новом Саду	6
2. М. Стевановић: Анкета Летописа Матице српске, новосадски договор и његови закључци	7
3. Б. Милановић: О деklinацији именице <i>Подне</i>	9
4. М. Стевановић: Поводом необичне употребе једног облика	10
5. Милија Станић: Још о Његошевом стиху „Чудна попа, јади га не били!“	11
6. Писма уредништву: 1. Душан Ђук: Редакцији Нашег језика	11
2. Св. Н.: Одговор на стављена питања	12
7. Језичке поуке	12

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Наша Реч

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
БЕОГРАД 1954

Штампа Графичко предузеће „Академија“ - Београд, Космајска ул. бр. 2

ПОВОДОМ НЕОБИЧНЕ УПОТРЕБЕ ЈЕДНОГ ОБЛИКА

Читајући приказе и белешке у једном нашем омладинском часопису за књижевност и културу застао сам на реченици: *Не имавши снаге да захвати социјално-друштвену проблематику, писац је* (тамо је стављено његово име) *тражио и нашао израз у рјешењу које је половично.* А у другом једном, врло познатом иначе, часопису читамо: *Ту сам као његов члан* (реч је о Руском археолошком институту у Цариграду)... *узео жива учешћа у раду Института, објавивши расправу О политическихъ относенихъ далматинскихъ городовъ къ Византинъ X вѣкѣ.* У обема овим реченицама задржава нам пажњу облик глаголског прилога прошлог — у првој: зато што је употребљен од глагола од каквих се ређе употребљава, а у другој — што га налазимо са значењем у каквоме се доста ретко среће.

Наше школске граматике, бар већина њих, о прошлом глаголском прилогу кажу да он означава радњу која се извршила пре радње главног глагола, на који се као његова одредба односи и да се, управо зато, употребљава углавном од глагола свршеног вида. Међутим, у првом од ова два наведена примера ми имамо тај облик од једног несвршеног глагола, а у другоме он, по нашем мишљењу, не означава радњу која је претходила радњи главног глагола, већ се тек после ње извршила. А будући да овај облик, такорећи, и не живи у народу већ се употребљава само у књижевном језику, као вештачка творевина, — свакако је потребно објаснити необичније случајеве његове употребе, међу какве, несумњиво, иду оба горе дата примера. Ово објашњење не налазимо ни у једној нормативној граматичи нашој, мада се у некима од њих указује и на један и на други случај ове необичне употребе глаголског прилога прошлог. А. Белић, у својој школској граматичи (Грамматика

српскохрватског језика за III р. Београд, 1933, стр. 42) каже да се глаг. прилог прошли употребљава и од трајног глагола, али да радња коју он тада означава мора на неки начин бити ограничена. У Граматици за више разреде гимназије потписаног (на стр. 428 II-ог издања, у Новом Саду 1954) поред тога се констатује да се гдекад среће тај облик и „од глагола чија радња долази иза радње што је означава глагол на који се односи“. А у великој Граматици и стилистици Т. Маретића, има највише грађе на основу које се може дати правилно објашњење ових ретких случајева употребе глаг. прилога прошлог.

Иза констатације да се „герундиј прошли обично твори од перфективних глагола, рјеђе од имперфективних“ — Маретић (на стр. 195 и 565-ој II-ог издања, у Загребу 1931) наводи примере: *чекавши, имавши, постивши, судивши, говоривши, владавши, страживши, тјеравши, мрзивши, траживши и распитивавши, чамивши и страдавши, питавши и учивши*, — доказујући тиме да није немогућа употреба глаголског прилога прошлог ни од несвршеног глагола. Тако исто он, и у истоме делу (стр. 565), даје и примере у којима радња глагола у прилогу прошлом не претходи радњи главног глагола него се, напротив, врши, односно извршује или истовремено с њом или чак и после ње. Али Маретић даје само примере употребе глаг. прилога прошлог од несвршених глагола не упуштајући се ни у каква објашњења синтаксичких момената који ту употребу омогућавају. А у другоме случају му, штавише, није ни главно да утврди временски однос радње прилога прошлог и главног глагола реченице, већ му је циљ да докаже како се „герундији“... могу узимати место успоредних реченица“. Овиме се већ залази у једну другу страну питања употребе герундија (и прошлог и садашњег), о којој је у нашој науци и детаљније било говора.

Љ. Стојановић је у расправи *Значење глаголских партиципа* (Јужносл. филолог VIII, стр. 1—12) покушао да герундије (он их тамо нетачно назива партиципима) у нашем језику идентификује са сажетим, не само зависним него и независним реченицама. Али је А. Белић у чланку *Језичко осећање и граматичка анализа* (Наш језик V, 1937 г., стр. 257—267) поводом Стојановићеве расправе доказао неоснованост таквога схва-

тања. Зато нема потребе да се на томе овде задржавамо. Напоменућу само да прилошки карактер ових облика искључује могућност њихове употребе у служби независних реченица, макар се они понегде и могли заменити реченицама с копулативним и адверсативним свезицама, како их то замењују и Маретић и Стојановић. Белићева анализа баш њихових примера показала је „да су глаголски прилози... ипак сасвим нешто друго неголи сажете самосталне реченице“ (нав. чланак, стр. 259). Белић је — и ово на Маретићевим и Стојановићевим примерима из Вука и Даничића — нарочито јасно показао „да се прошли глаг. прилог може употребљавати и од трајних глагола када се на неки начин њихова радња временски ограничи, тј. када они значе радњу која је трајала одређени део времена“, као у примерима: *Идавши задуго почине* (= Пошто је задуго ишао, почине); *Чекавши до пред зору измакну се натраг* (= Пошто су чекали до пред зору, измакну се натраг); *Страживши целу ноћ угледао је зору* (= Пошто је стражио целу ноћ, угледао је зору).

Иако се у многим граматикама и свим расправама о њему истиче да значењу прошлог прилога одговара само перфективни глаголски вид и да се само од глагола овога вида (већина граматичара каже — претежно) и употребљава, ипак овде није битна перфективност вида него завршеност радње; главно је да се глаголска радња у прилогу прошлом завршила пре вршења (одн. извршења) радње коју он одређује, а да ли је та радња била тренутна или је могла и дуже трајати, — то за употребу прилога прошлог није од пресудног значаја. И ако у реченици има било какав елеменат који ово означава, онда је могућа та употреба од свих глагола, ма кога вида они били. Без таквих елемената, сами собом, завршеност радње означавају само свршени глаголи, па је сасвим разумљиво што се глаг. прилог прошли од њих знатно чешће употребљава него од несвршених глагола.

Ознаке завршености глаголске радње не морају увек бити какве временске одреднице, као што су у малопре наведеним примерима, него се могу садржавати у самом потенцијалу глагола. Ја овде не мислим на глаголе који су и једног и другог

вида, какви су: *чути, видети, ручати, руковати се, калајисати, телефонирати* и сл., јер се од њих, када су свршеног вида, са свим је разумљиво, употребљава глаголски прилог прошли, као што они имају и прилог садашњи када су несвршеног вида. Али има глагола за које/се не може рећи да су и свршеног и несвршеног вида него само овог последњег, а опет се и од њих употребљава глаг. прилог прошли и без икакве одреднице која би означавала да је њима казана радња на било који начин ограничена. Такви су, рецимо, Вукови примери: *Али је послѣ кнез Милош... судивши неколицини по закону Карађорђијеву истријеби сасвијем* (из објашњења у Рјечнику уз реч „отмица“) и *Да сте се ви одма вратили питавши за мене и траживши ме онђе* (из Преписке, књ. IV, стр. 166, 1831) — у којима је у оваквом склопу ипак јасно да је радња суђења (у првом примеру) и питања и тражења (у другом) завршена. Констатацијом да је кнез Милош судио неколицини не казује се да је вршио суђење, него да је изрекао пресуду (неколицини). Слично томе, *питавши* значи поставивши питање, а *траживши* га онђе — видевши има ли га онде. Зато је, управо, глаголски прилог прошли и могао бити употребљен од ових глагола.

У примерима с овим обликом као што су *Не могавши их раставити* (из Миклошичеве Синтаксе) и *Не имавши подмлатка остави жену*, — иако су *моћи* и *имати* глаголи несвршеног вида, употреба прилога прошлог од њих је ипак могућња ако се њима, као овде, означавају радње које временски претходе радњи главног глагола; *моћи* ту не значи трајно имати могућност него само имати могућност у тренутку што непосредно претходи глаголској радњи коју одређује. А синтагма *не имавши подмлатка* у реченици с њом значи не имавши га до тренутка обележеног радњом управног глагола. Дотична реченица, дакле, значи: *Не имавши дотад подмлатка, он остави жену*. Јамачно се на сличан начин може објаснити употреба прилога прошлог и у примеру: *Не имавши снаге да захвати социјално-економску проблематику, писац је тражио и нашао излаз...* Зато што се хтело рећи да писац о коме се говори до тренутка кад је приступио тражењу излаза није имао снаге за захватање

социјално-економске проблематике, и употребљен је прилог прошли глагола *имати*, мада је нашем језичком осећању ближе схватање да је дотични писац тражио излаз у нечему другом истовремено са немањем снаге за захватање социјално-економске проблематике (јер је ово његова стална особина). Стога би нам ту глаголски прилог садашњи више био на своме месту, али с тачке посматрања које претпоставља временску ограниченост радње, на начин како малопре рекосмо, овде није погрешна ни употреба прилога прошлог.

Што се тиче примера овога облика које Љ. Стојановић наводи за временску напоредност, а Маретић за супротност, — проф. Белић је у наведеном чланку (стр. 262) такође показао да је супротност ту сасвим споредан моменат и да глаголски прилог прошли у њима никако не означава истовремену, него баш радњу која претходи радњи главног глагола. И управо је зачудо како се у примерима типа *Ја ову муку отрпим не макнувши се и не јаукнувши* и могло схватити да се ради о истовремености радње у прилогу прошлом и глаголском облику који овај прилог одређује када је јасно да је стање трпљења муке дуже трајало и да се субјекат за време трајања тога стања није ни макао ни јаукнуо, све док муку до краја није отрпео. А евентуалне радње изражене прилозима глагола *маћи се* и *јаукнути*, да је до њихова извршења дошло, имале би се извршити пре тога краја. Али очевидно, не само да има случајева где су те радње истовремене него налазимо и примера у којима радње главног глагола претходе онима што се означавају прилогом прошлим. Нама се чини да такав случај имамо и у реченици: *Ту сам као његов члан узео жива учешћа у раду Института објавивши расправу...*, јер се из целог излагања види да је писац који овде о себи говори постао активан члан Института већ припремајући поменуту расправу, а до објављивања те расправе је, наравно, дошло тек пошто је она потпуно спремљена: Зато управо што смо дотичну реченицу схватили на овај начин и учинила нам се употреба глаг. прилога прошлог у њој необична. Није искључено да је писац хтео рећи да је активан члан Института постао тек после објављивања расправе, у коме случају је прилог прошли употребио у његову најобичнијем значењу. Али ако се

овај пример може и тако схватити, зацело има и других у којима глаг. прилог прошли сигурно означава једино радњу која се вршила, одн. извршила после онога што се казује главним глаголом. Овакви су јамачно Вукови примери: *Стојша легне мало у хлад да се одмори покривши се по лицу једном од оне три марама* (ово је, заправо, пример из познате народне приповетке *Стојша и Младен*); *Ни сад не могу на њ помислити не насмијавши се* (Даница 2, стр. 36) и Врчевићеви: *А он реп у шаке, а ногама у ледину, свративши се у најближи грм с пута и Децу стане цика и вика од бабина страха, па сви побјегоше у једну ћошу зачепивши дланима очи*, — које Стојановић наводи као једну од група случајева што не одговарају правилу о употреби глаголског прилога прошлог. Можда је који писац од оних код којих налазимо сличне примере употребе схватио да се радња прилога прошлог врши пре и када то није случај; можда је и Вук, како претпоставља А. Белић говорећи о његову наведеном примеру из Данице, хтео рећи: *Не могу на њих помислити а да се претходно не насмејем*, па је зато употребио прилог прошли од глагола *насмејати се*. Али ако извршимо анализу овога примера, доћи ћемо до једино могућег закључка да у њему *смејање* не претходи *помисли* него обрнуто — помисао *смеху*; онај о коме се говори требало је прво да на нешто помисли, па то тек да код њега изазове *смех*. Још је јасније да је у претходном примеру *Стојша* прво морао лећи па се тек онда покрити марамом по лицу (Још би се једино могло пертпоставити да се тамо хтело казати како је *Стојша* легао у хлад да се одмори пошто се претходно покрије марамом по лицу, да, тј., прилог прошли временски одређује глагол зависне, а не управне реченице, мада ово врло мало изгледа вероватно). У трећем примеру недостаје главни глагол, али се уз „*реп у шаке*“ подразумева *узе*, а уз „*ногама у ледину — удари*“ све скупа значи: *Он скочи свративши се у најближи грм с пута*. А одвећ је јасно да је прво скочио, па тек онда свратио у грм, као што је разумљиво да су, по ономе што се говори у четвртном примеру, *деца од страха* прво побегла „у *ћошу*“, па тек онда *длановима затворила очи* (јамачно да не би гледала оно што код њих изазива *страх*), јер, ваљда, не би могла бежати затворених очију.

Још се најмање може мислити да је у примеру из С. Матавуља: *Поседали сви на крше прислонивши плећи уза зид од куће* (Целокупна дела I, стр. 51, издање Библиотеке српских писаца) временски однос радње главног глагола и оне што се казује обликом прилога прошлог друкчији него онакав какав је приказан у мојој Граматици (на напред наведеном месту), тамо где се говори о употреби, додуше реткој употреби, овога облика када се њиме казује радња која се извршила после онога што се означава управним глаголом.

Иза овога што је речено било би потребно дати образложење оваквој употреби глаг. прилога прошлог. А то, међутим, није тако једноставно — прво зато што је и уопште у питању један вештачки облик, који се у говору народном не употребљава, а друго: број примера с употребом глаг. прилога прошлог која не одговара правилу о основном значењу његову и у језику књижевника је релативно мали (на већем броју примера вероватно би се дошло до сигурнијег закључка). Ја ипак мислим да овде имамо извесне врсте паралелизам употреби аориста у служби за означавање не само непосредно претходне, него и истовремене, па и радње која се извршила иза неке друге прошле радње (исп.: Прохладни ветар пиркао је уз Лим носећи хладну јесењу влагу. Осјетише га чим посједаше; Како чује да је у Србији поново избио устанак, он све остави па брже-боље похита онамо, и безброј примера ове врсте). Потпуне аналогije овде, наравно, не може бити, јер је аорист по функцији својој глаголско време, а функција нашег облика је претежно приложка. И аорист је, што је још много значајније, још увек у доста широкој употреби у говорима народним, мада не свакад онако живој у каквој је био у прошлости, а глаголски прилог прошли је, како смо већ истицали, вештачка синтаксичка категорија — чак и у основном значењу његову. И он нам је утолико необичнији кад наиђемо на његову употребу с нешто друкчијим значењима, какву има у примерима који су били повод да се њиме у овоме чланку позабавимо.

М. Стевановић